

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Педагогика факультети

Педагогика ва психология кафедраси

Р Е Ф Е Р А Т

Мавзу: Ёш даврларни табакалаш ва ёш инкирозлари

Бажарувчи: 34-14 гуруҳ талабаси Султонкулова Шахло

Кабул қилувчи: Холназарва М

Гулистон - 2016

Ёш даврларни табақалаш ва ёш инқирозлари.

Бу саволга жавоб топиш инсон психик тараққиёти табиатини тушунишга боғлиқ. Бундай нуқтаи назарлардан бирида ёш даврининг ўзгармаслиги қайд этилади. Ёш ҳақидаги бундай тасаввур психика тараққиётини табиий биологик жараён сифатида тушуниш билан боғлиқ. Қарама қарши нуқтаи назарлардан бири ёш тушунчаси умуман рад этилади. Бундай ҳолларда тараққиёт билиш ва кўникмаларни тўплашдангина иборат деб қаралади. Ҳар бир ёш даври психик тараққиётнинг махсус босқичидир ва бола тараққиётининг маълум босқичида шахс структурасидаги ўзига хосликлар мажмуини ташкил этадиган ўзгаришлар тўплами билан характерланади. Л.С.Выготский ёшни тараққиётнинг маълум даври деб қараган. Унинг фикрича 1 ёш даврдан бошқасига ўтганда илгари ёш даврида мавжуд бўлмаган янги нарса пайдо бўлади, тараққиётнинг бориши ўзгаради ва қайта қурилади. Ёш хусусиятлари кўп шароитлар мажмуи билан белгиланади. Уларга ҳаётнинг маълум босқичида болага қуйиладиган талаблар системаси ҳам, муносабатлар ҳам, у эгаллайдиган фаолият ва билимлар типи ҳам бу билимларни ўзлаштириш усуллари ҳам қиради. Ёшнинг хусусиятини белгилайдиган шароитлар мазмунига бола жисмоний тараққиётининг ҳар хил томонлари хусусиятлари ҳам қиради.

Шундай қилиб, ёш даври ҳаёт шароитлари ва тараққиётнинг маълум даврида болага қуйиладиган талаблар хусусиятлари ва унинг атрофдагилар билан муносабатлари, бола шахси психологик тузилишидаги тараққиёт даражаси билан унинг тафаккури ва билимлари тараққиёти даражаси ҳамда маълум физиологик хусусиятлар мажмуи билан характерланади.

Ёш даврини атрофдагиларга муносабат тараққиёт даражаси билан билимлар, усуллар, қобилият тараққиёти даражаси ўртасидаги алоқа белгилайди. Д.Б.Элькониннинг таъкидлашича, тараққиёт жараёнининг бу 2 турли томонлар ўртасидаги муносабатнинг ўзгариши кейинги ёш даврларда муҳим ички асосни ташкил этади. Масалан, гўдаклик даврида боланинг ташқи муҳит билан алоқаси унинг катталар билан муносабати орқали амалга оширилади. Бола худди шундай муносабатлар системаси сифатида маълум малакаларни эгаллайди. Унда тасаввурларнинг содда босқичлари шаклланади. Катталар билан мулоқат усуллари кенгаяди, нутқи ривожланади ва бошқалар. Буларнинг бари боланинг мустақил ҳаракат қилиш имкониятларининг кенгайиши учун асос яратади. Сўнгра атрофдагилар билан муносабат усуллари ҳам ўзгаради. Бу эса психик тараққиётнинг кейинги бориши шароитини ўзгартиради. Бундай вазият ўсмирлик даврида ҳам вужудга келади. Бунда олдинги тараққиёт ютуқлари мажмуи бола ҳаёт шароитлари ўзгариши боланинг атрофдагилар билан муносабат усуллариининг ўзгаришига олиб келади.

Психологлар томонидан ёш даврларнинг табақалашларнинг назарий масалалари ишлаб чиқилган. Улар онтогенетик қонуниятларни ёритишга катта ҳисса бўлиб қўшилади, амалий ва назарий муаммоларнинг ҳал қилишда кенг қўлланилмоқда.

Кийинги йилларда болалар ва мактаб ўқувчиларининг жисмоний ва психик ривожланишида **акселерация** (лотинча - «**тезланиш**») ходисаси рўй бермоқда.

Олимлар акселерация ходисасининг ҳам биологик ҳам ижтимоий сабабларини кўрсатмоқда.

1. Биологик сабаблари оз миқдордаги ионлашган нурларнинг ва радио тўлқинларининг таъсири кишлоқ хўжалиги ва медицинада ўсиш ва ривожланишни, стимуллаштирувчи биологик фаол моддаларнинг қўлланилиши, инсон озуқасида ҳайвон оқсил моддалари миқдорининг ошиши.

2. Ижтимоий сабаблари-ҳаёт типининг кучайиши, ҳаёт тонусининг ортиши, телевидения, радио, кино орқали боланинг ўсмирлик чоғидан бошлаб миясига йиғиладиган ғоя кўп миқдордаги информациялар, маълумот оқимининг таъсиридан иборатдир.

Хозиргача балоғатга эришиш ва жинсий етилишнинг жадаллашиши тўғрисида бир бутун илмий назария мавжуд эмас. Шунинг учун ўсишдаги жадаллашиш, яъни акселерация бўйича ҳам муайян назария яратилмаган. Ана шу боисдан ҳар хил илмий асосдаги, бир-биридан фарқли эътирозли қатор назариялар пайдо бўлган. Қўйида психолог Э.Ф.Фозиев томонидан санаб ўтилган акселерация муаммосига оид қарашларни келтирамиз:

Гелиоген назария. Ушбу назария 1936 йилда чет эл олимлари томонидан яратилган бўлиб,

унинг асосий моҳияти акселерация ходисаси қуёш нурунинг бевосита бевосита таъсири билан вужудга келади, деган ғоядан иборатдир. Бу ғоя тарафдорларининг фикрича, болалар кўп вақт офтобда бўлиши натижасида уларнинг ўсишида тезлашиш, яъни акселерация рўй беради, чунки қуёш нури организмни зарур элементлар, моддалар, озукалар билан таъминлайди. Аммо ҳозирги даврда акселерация ходисаси жанубий (қуёш нурлари сероб) мамлакатларда ҳам, шимолий географик кенгликка жойлашган мамлакатларда ҳам бир текис рўй бермоқда. Иккинчи томондан, шаҳар муҳитидаги қизлар ва ўғил болалар қишлоқ болаларига қараганда тезроқ вояга етиши кўринмоқда, ваҳолангки, қишлоқ одамлари қуёш нурида кўпроқ тобланадилар. Демак, ҳозирги даврда гелеоген назария зиддиятларга сабаб бўлмоқда. Умуман офтобда тобланишни акселерация жараёнининг муҳим жиҳатларидан бири дейиш нотўғридир.

Гетерозия назарияси. 19 аср охири 20 аср бошлардан буён ижтимоий ҳаётда, турмушда кескин ўзгаришлар содир бўлгани инсонлар ўртасидаги ижтимоий, диний, миллий, ирқий тафовутларнинг кескин камайишига олиб келди. Турли миллат вакиллариининг аралаш никоҳга кира бошлагани бунга ёрқин мисолдир. Диний эътиқодлар, ирқий фарқлар, этник ва миллий хусусиятлар, характер, урф-одатлар ва хоқозолар аралаш никоҳга ҳеч қандай тўсиқ бўлолмади. Ҳаёт тарзи ҳар хил мамлакатларнинг халқларига хос хусусиятлар ҳам аралаш никоҳни тўхтата олмади. Мазкур назарияга мувофиқ психик дунёдаги қайта қуришлар наслий белгилар кескин ўзгаришига сабаб бўлди, натижада фарзандларнинг ўсишида кучайиш, жадаллашиш, акселерация ходисаси вужудга келди. Бироқ мазкур муаммони илмий жиҳатдан атрофлича асослаб бериш учун юқорида таъкидланган омиллар етарли эмас.

Урбанизация назарияси. Жамият ривожланишида шаҳарларнинг роли ортиши бу назарияга асос қилиб олинган. 19 асрнинг ўрталаридан бошлаб қишлоқ аҳолисининг шаҳарга кўчиши авж олди, яъни аҳоли орасида миграция ёки урбанизация ходисаси юзага келди. Шаҳарнинг турмуш тарзи, ўзига хос хусусиятлари, ахборот тармоқларининг кенглиги, маданият даражаси, фан-техника, транспорт, маиший хизмат каби омиллар болаларнинг ақлий, ахлоқий, жинсий миҳатдан эртароқ вояга етиши учун зарур шарт-шароитларни яратди. Қишлоқ аҳолиси билан шаҳар аҳолиси яшаш муҳити ва турмуш шароитларининг яқинлашиши акселерация жараёнига ижобий таъсир кўрсатди, лекин бу омилнинг ўзи акселерациянинг сабаби бўла олмайди.

Нутритив назария. Бу ғоянинг туб моҳияти шуки, ўсишдаги жадаллашиш одамларнинг овқатланиши яхшиланиши, истеъмол қилинаётган озукаларда дармондорилар миқдорининг кўпайиши сабабли вужудга келган.

Ёш хусусиятлари ёшнинг энг типик ва энг характерлик бўлган ҳамда ривожланишнинг умумий йўналишини кўрсатадиган умумий хусусиятлари сифатида мавжуддир. Ушбу ғоя намояндаларининг фикрича, В-6, В-12 дармондорилари ва фолиев кислотасини одамлар кўпроқ истеъмол қилиши мазкур ҳолат намоян бўлишининг асосий омилли эмиш. Табиийки, инсон ўсишининг жадаллашувида дармондорилар маълум даражада ижобий таъсир этиши тутқиш, лекин мазкур омилларнинг ўзи акселерация учун муҳим ва ягона омил бўла олмайди. Шунинг учун тиббиёт ходимлари гигиеначилар, биологлар, физиологлар психологларнинг айримлари бу ғояни қўллаб қувватлайди.

Нурланиш назарияси. Бу назария намояндаларининг фикрича, ер юзида рентген қурилмаларининг кўпайиши, атом, водород ва нейтрон бомбаларнинг портлаши натижасида инсонда радиоактив моддалар, радиация нурланиши даражасининг сезиларли даражада ортишига олиб келади. Ер қуррасига тарқалган зарядлар билан инсон организмнинг нурланиши ўсишни кучайтиради, яъни акселерация жараёни юзага келади.

Шунинг учун бу назариянинг ҳимоячилари турли хусусиятга эга бўлган нурларнинг аниқ дозаси организмга таъсир этиши, тарқалиши емирилишга сабаб бўлмаса, инсоннинг жисмоний ўсиши жадаллашиши учун имконият яратади деб ҳисоблайдилар. Медицинадан маълумки, меъёридан ортиқ рентген нуридан фойдаланиш ҳам организм учун зарарлидир. Ана шу мулоҳазага асосланиб организм айрим қисмларининг ривожланиши нурлар билан боғлиқ экан, деган ҳулоса чиқариш мумкин. Баъзи илмий манбаларда пайвандлаш учун қўлланиладиган апаратнинг ёғдуси ҳам, чақмоқдан тарқаладиган нур ҳам организмга ижобий таъсир этиши ҳақидаги маълумотлар келтирилади. Аммо муаммони мантиқан талқин этилганда том маънодаги акселерациянинг рўй бериши учун

бундай омиллар бир зарра каби роль ўйнаши мумкин.

Ижтимоий шароитнинг яхшиланиши назарияси. Инсонларнинг турмуш тарзи ва яшаш шароитларининг яхшиланиб бориши, ҳуқуқ ва эркинлик ҳақидаги билимларнинг ортиб бориши, тиббий-профилактик тадбирларнинг амалга оширилиши, истеъмол қилинадиган маҳсулотлар сифатининг ортиши, ота-онадан фарзандга наслий белгиларнинг бир текис ўтиши каби омиллар акселерация жараёнини тезлаштиради, деган фикр турли мамлакат олимлари тадқиқотларида кенг тарқалган. Уларнинг талқинича инсонлар турмуш шароитининг яхшиланиши, улар учун яратилаётган қулайликлар, имкониятларни рўёбга чиқариш учун шарт-шароитларнинг мавжудлиги психик тараққиётнинг тезлашишига замин ҳозирлаши мумкин. Ушбу назарияда муаммони ёритишга атрофлича ёндошилганлиги яққол кўзга ташланади. Ҳақиқатдан ҳам кишилар учун ижтимоий шарт-шароитлар тўлиқ яратиб берилса, унинг таъсир кучи янада ортиши муқаррардир.

Ижтимоий акселерация назарияси. Бу илмий назариянинг асосчиларидан бири, йирик физиолог олим А.А.Маркосяннинг таъкидлашича ҳозирги замон кишисида мавжуд билимлар, ва маълумотлар ҳажмини йигирманчи аср

Таълим-тарбия шароитларида ўқувчиларнинг ёш ва психологик хусусиятларини ҳисобга олиш зарур. Яъни мазкур ёшдаги болаларнинг талабларига, имкониятларига, хусусиятларига мос келадиган педагогик иш формалари, методлари ва воситаларини қўллаш тушунилади. Лекин ёш схемаси ўз моҳиятига кўра, умумий характерга эга. Ана шунинг учун ҳам мазкур ёшдаги болага, мактаб ўқувчиларига нисбатан мақсадга мувофиқ таълим-тарбия тадбирларини танлашда ёш схемасининг бир ўзи етарли эмас. Ёш хусусияти билан бирга тарбияланувчининг индивидуал хусусиятларини ҳам ҳисобга олиш керак ва ана шу индивидуал хусусиятларига мос равишда ўқувчига нисбатан индивидуал муносабатда бўлиш лозим. Таълим ва тарбиянинг вазифаси болада, мактаб ўқувчисига, биринчидан мазкур ёш босқичида юксак ривожланиш даражасини характерлаб берадиган ва иккинчидан болани, мактаб ўқувчисини кейинги ёш босқичига, яъни психик ривожланишнинг янада юксакроқ даражасига қонуний равишда ўтишга тайёрлайдиган психик хусусиятларини, ҳислатларнинг ва сифатларни шакллантиришдир.

Тараққиётнинг ҳар бир ёш босқичи ўзининг ривожланиш омилларига, қонуниятларига, янгиликлари ва ўзгаришларига эга бўлиб, улар шахснинг характери, темпераменти, иқтидори, билиш жараёнларига бевосита таъсирини ўтказди.

Ёш тараққиёти даврларининг ҳам сифат, ҳам миқдор ўзгаришларига эга бўлган кўрсаткичлари борки, амалий психология ҳар бир ёш хусусиятларни ана шу иккала кўрсаткич нуқтаи назаридан ўрганиши ҳамда шахс ҳулқини бошқариш ва таъсир кўрсатишда уларга таянмоғи лозим. Умуман психологияда исбот қилинган фактлардан бири шуки, турли даврлардаги инсон тараққиёти ўта мураккаб жараён бўлиб, ҳар бир даврнинг ўз қонуниятлари мавжуд. Ҳар бир босқичда шахснинг бирор бир хусусиятлари ўзининг етуклик фазасига эришади. масалан, оламни сенсор жиҳатдан билишнинг етуклик фазаси 18-25 ёшларда, интеллектуал ижодий етуклик - 35 ёшларда шахснинг етуклиги 50-60 ёшларга келиб энг юқори нуқтасига эришади. Шунга ўхшаш хусусиятлар инсоннинг бутун умри мобайнида муттасил камолга етиб, ривожланиб боришини таъминлайди.

Муаммоли савол: Шахс тараққиёти қандай даврларга бўлинади?

Шу вақтгача шахс тараққиётини даврларга бўлиб ўрганишга жуда катта эътибор қаратилган. Инсон ҳаётининг барча даврини яхлит тарзда қамраб олган классификацияларидан бири бутун жаҳон олимларининг қарорига кўра, 1965 йили Фанлар Академиясининг махсус симпозиумида қабул қилинган схема ҳисобланади. У қуйида берилган жадвалда келтирилган.

Ёш даврлари	Эркакларда	Аёлларда
Чақалоқлик	1-10 кун	1-10 кун
Эмизиклик даври	10 кундан 1 ёшгача	10 кундан 1 ёшгача
Илк болалик	1-2 ёш	1-2 ёш
Болаликнинг 1-даври	3-7 ёш	3-7 ёш
Болаликнинг 2-даври	8-12 ёш	8-11 ёш

Ўсмирлик даври	13-16 ёш	12-15 ёш
Ўспиринлик даври	17-21 ёш	16-20 ёш
Ўрта етуқлик даври		
Биринчи босқич	22-35 ёш	21-35 ёш
Иккинчи босқич	36-60 ёш	36-55 ёш
Кексалик даври	61-75 ёш	56-75 ёш
қарилик даври	76-90 ёш	76-90 ёш
Узоқ умр кўрувчилар	90 ёшдан ортиқ	90 ёшдан ортиқ

Машҳур рус психологи Виготский 1920-1930 йилларда ўзининг олий психик функцияларининг ривожланиши назариясини эълон қилди. Виготский психика тараққиётининг умумий генетик қонунини қуйидагича аниқлайди: "Бола маданий ривожланишида ҳар бир функция 2 босқичда намоён бўлади. Дастлаб ижтимоий, сўнг психологик. Дастлаб интерпсихик категория сифатида бола ичида намоён бўлади. Ҳар бир олий психик функция ўз тараққиётида ташқи босқич орқали ўтиши керак.

Россия психологиясидаги ёш давларини табақалаш муаммоси дастлаб Л.С.Виготский, П.П.Блонский, Б.Г.Ананьев сингари йирик психологларнинг асарларида ўз аксини топа бошлаган. Кейинчалик бу муаммо билан шуғулланувчилар сафи ортиб борди, шу боис ёш давларини таснифлаш муаммоси ўзининг келиб чиқиши, илмий манбаи, ривожланиш жараёнларига ёндашилиши нуктаи назаридан бир-биридан кескин фарқ қилади. Ҳозирги вақтда ёш давларини табақалаш юзасидан мулоҳаза юритишда олимларнинг илмий қарашларини муайян гуруҳларга ажратиш ва уларнинг моҳиятини очиш мақсадга мувофиқдир.

Л.С.Виготский психологларнинг ёш давларини табақалаш назарияларини танқидий таҳлил қилиб, муайян ривожланишни вужудга келтирувчи руҳий янгиланишларга таяниб, ёш давларини қуйидаги босқичларга ажратади;

1. Чақалоқлик даври инқирози.
2. Гўдақлик даври - 2 ойликдан 1 ёшгача, бир ёшдаги инқироз.
3. Илк болалик даври - 1 ёшдан 3 ёшгача - 3 ёшдаги инқироз.
4. Мактабгача давр - 3 ёшдан 7 ёшгача - 7 ёшдаги инқироз.
5. Мактаб ёши даври - 8 ёшдан 12 ёшгача - 13 ёшдаги инқироз.
6. Пубертат (жинсий етилиш) даври - 14 ёшдан 18 ёшгача, ёшдаги инқироз.

Л.С.Виготский ўзининг ёш давларини табақалаш назариясини илмий асослаб, таърифлаб бера олган. Олим энг муҳим психик янгиланишлар ҳақида илмий ва амалий аҳамиятга молик мулоҳазалар билдирган. Умуман Л.С.Виготскийнинг ёш давларини табақалаш назарияси илмий тарихий аҳамиятта эга, унинг ривожланишни амалга оширувчи инқирозлар тўғрисидаги мулоҳазали ва олга сурган ғоялари ҳозирги куннинг талабларига мосдир.

Д.Б.Элькониннинг таснифи етакчи фаолият (А.Н.Леонтьев) назариясига, ҳар қайси ривожланиш палласида бирор фаолиятнинг устунлик қилиши мумкинлигига асосланади. Етакчи фаолиятнинг инсон шахс сифатида камол топишидаги рольи назариянинг асосий моҳиятини ташкил қилади.

Д.Б.Эльконин ёш давларини қуйидаги босқичларга ажратишни лозим тошди:

1. Гўдақлик даври - туғилгандан 1 ёшгача - етакчи фаолият - бевосита эмоционал мулоқот;
2. Илк болалик даври - 1 ёшдан 3 ёшгача - етакчи фаолият - предметлар билан нозик ҳаракатлар қилиш;
3. Мактабгача давр - 3 ёшдан 7 ёшгача - рольли ўйинлар;
4. Кичик мактаб ёши даври - 7 ёшдан 10 ёшгача - ўқиш;
5. Кичик ўсмирлик даври - 10 ёшдан 15 ёшгача - шахснинг интим (дилкаш, самимий) мулоқот;
6. Катта ўсмирлик ёки илк ўспиринлик даври - 16 ёшдан 17 ёшгача; - етакчи фаолият - ўқиш, касб танлаш даври.

Д.Б.Эльконин таснифини кўпчилик психологлар томонидан эътироф этилса-да, бироқ унинг бирмунча мунозарали томонлари мавжуд. Умуман Д.Б.Элькониннинг мазкур назарияси

психология фанида, айниқса ёш давлари психологиясида муҳим ўрин тўтади.

Болалар психологияси фанининг йирик намоёндаси А.А.Люблинская инсон камолотини ёш давларга ажратишда фаолият нуқтаи назаридан ёндашиб, қуйидаги давларни атрофлича ифодалайди;

1. Чақалоқлик даври - туғилгандан бир ойликкача;
2. Кичик мактабгача давр - 1 ойликдан 1 ёшгача;
3. Мактабгача тарбиядан аввалги давр - 1 ёшдан 3 ёшгача;
4. Мактабгача тарбия даври - 3 ёшдан 5 ёшгача;
5. Кичик мактаб ёши даври - 7 ёшдан 11, 12 ёшгача;
6. Ўрта мактаб ёши даври (ўспирин) - 13 ёшдан 15 ёшгача;
7. Катта мактаб ёши даври - 15 ёшдан 18 ёшгача.

Педагогик психологиянинг таниқли намоёндаси Б.А.Крутецкий инсоннинг онтогенетик камолотини қуйидаги босқичлардан иборатлигини таъкидлайди:

1. Чақалоқлик (туғилгандан 10 кунликкача);
2. Ёўдақлик (10 кунликдан 1 ёшгача);
3. Илк болалик (1 ёшдан 3 ёшгача);
4. Боғчагача давр (3 ёшдан 5 ёшгача);
5. Боғча ёши (5 ёшдан 7 ёшгача);
6. Кичик мактаб ёши (7 ёшдан 11 ёшгача);
7. Ўсмирлик (11 ёшдан 15 ёшгача);
8. Илк ўспиринлик ёки катта мактаб ёши (15 ёшдан 18 ёшгача).

Юқоридаги барча таснифлар уларга қандай нуқтаи назардан ёндашилганлигидан қатъий назар инсон камолотини тўла ифодалаб беришга ожизлик қилади.

Мазкур назариялар инсоннинг шахс сифатида шаклланиши босқичлари ҳақида кўпроқ маълумот беради, холос. Уларда ёшлик, етуқлик, қарилик давларининг хусусиятлари, қонуниятлари тўғрисида назарий ва амалий маълумотлар етишмайди.

Ҳозирги замон психологиясининг йирик вакили А.В.Петровский инсон камолотига, шахснинг таркиб топишига ижтимоий-психологик нуқтаи назардан ёндашиб, шахснинг шаклланишини қуйидаги босқичларда амалга ошишини таъкидлайди:

1. Илк болалик (мактабгача тарбия ёшидан олдинги давр) - туғилгандан 3 ёшгача.
2. Болалик даври - 3 ёшдан 7 ёшгача.
3. Кичик мактаб ёши даври - 7 ёшдан 11 ёшгача,
4. Ўрта мактаб ёши (ўсмирлик) даври - 11 ёшдан 15 ёшгача-
5. Юқори синф ўқувчиси (илк ўспиринлик) даври - 15 ёшдан 17 ёшгача.

А.В.Петровскийнинг таснифи мукаммал бўлса-да, камолотнинг оралик босқичларини, уларнинг ўзига хос хусусиятларини ифодаламайди. Ваҳоланки, ўсиш ижтимоий қоидаларга мувофиқми ёки аксинча, қандай бўлишидан қатъий назар, ҳар иккала йўналишнинг ҳам оралик жабҳалари бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас.

Маълумки, ҳар бир ёш давр, ўзига хос хусусиятлар билан белгиланади, буларга: оилада ва мактабда бола ҳолатининг ўзгариши, таълим ва тарбия шакллариининг ўзгариши ҳамда боланинг янги фаолият турлари, организмдаги айрим хусусиятларнинг етилиши сингари жараёнларни киритиш мумкин.

Ҳозирги замон психологиясида ёш давларини шу нуқтаи назардан табақалаш мақсадга мувофиқдир:

1. Илк болалик даври - туғилгандан 3 ёшгача;
2. Боғча даври - 3 ёшдан 6, 7 ёшгача;
3. Кичик мактаб ёши даври - 6, 7 ёшдан 10, 11 ёшгача;
4. Ўрта мактаб ёши (ўсмирлик даври) - 10, 11 ёшдан 14, 15 ёшгача;
5. Илк ўспиринлик (коллеж ва лицей ўқувчилари) 14, 15 ёшдан 17, 18 ёшгача.

Умуман, психологлар томонидан ёш давларини табақалаштиришнинг пухта, илмий-методологик негизга эга бўлган қатор назариялари ишлаб чиқилган. Ҳозирги кунда улар онтогенетик қонуниятларни ёритишга катта ҳисса қўшиб, унинг назарий ва амалий муаммоларини ҳал қилишда муҳим ўрин эгаллаб келмоқда. Бироқ, шундай

бўлсада, ҳозир онтогенезни тўла ёритишга хизмат қила оладиган назариясини яратиш зарурияти мавжуддир.

Америкалик психолог Э.Эриксон инсоннинг умрини ўзига хос бектакрор хусусиятларга молик 8 та даврга ажратади.

Биринчи давр – гўдакликда ташқи дунёга онгсиз “ишонч” туйғуси вужудга келади. Бунинг бош сабаби ота-онанинг меҳр-муҳаббати, ғамхўрлиги ва жонкуярлигидир. Агар гўдакда ишончнинг негизи пайдо бўлмай, борлиққа ишончсизлик ҳисси туғилса, вояга етган одамларда маҳдудлик, умидсизлик вужудга келиши шубҳасиздир.

Иккинчи давр – илк болаликда ярим мустақиллик ва шахсий кадр-қиммат туйғуси шаклланади ёки аксинча, уларнинг тескараси – уят ва шубҳа ҳисси ҳосил бўлади. Болада мустақилликнинг ўсиши унга ўз танасини бошқариш учун кенг имконият яратиб, бўлғуси шахс хусусиятларидан тартиб ва интизом, махсулият, жавобгарлик, ҳурмат туйғулари таркиб топишига замин ҳозирлайди.

Учинчи давр – ўйин ёши деб аталади ва унга 5-7 ёшли болалар киради. Бу даврда ташаббус туйғуси, қандайдир ишларни амалга ошириш, бажариш майли таркиб топади. Мабодо боладаги хоҳиш-истакни рўёбга чиқариш йўли тўсиб қўйилса, бунинг учун у ўзини айбдор деб ҳисоблайди. Мазкур даврда давра, яъни гуруҳ ўйинларга, тенгқурлари билан мулоқотга киришиш муҳим аҳамият касб этади: бола турли рольлар бажариб кўришига, унинг ҳаёлотини ўсишига имкон яратади. Худди шу даврда болада адолат туйғуси, уни тушуниш майли туғила бошлайди.

Тўртинчи давр – мактаб ёши боладаги асосий ўзгаришлар: кўзлаган мақсадига эришиш учун интилиш, удабуронлик ва тиришқоқлик билан ажралиб туради. Унинг энг муҳим қадрияти омилкорлик ва маҳсулдорликдан иборатдир. Бу ёш даврининг салбий жиҳатлари ҳам бўлиб, улар ижобий ҳислатлари етарли бўлмаслиги, онг ҳаётининг барча қирраларини қамраб ололмаслиги ва ҳоказолар.

Бешинчи давр – ўспиринлик бетакрорлик ҳислати, ўзига хослиги бошқа одамлардан кескин фарқланиши билан характерланади. У ижтимоий ҳаётда бажараётган рольларнинг кўлами кенгаяди, лекин барчасини эгаллаш имкониятига эга бўлмайди. Шунингдек рольларда ўзини синаб кўриш билан чекланади. Вақтни янгича ҳис қилиш, психосексуал қизиқиш, патоген жараёнларни намоён бўлиши хосдир.

Олтинчи давр – ёшлик, бошқа жинсга психологик интим яқинлашув қобилияти ва эҳтиёжи вужудга келиши билан ажралиб туради. Бунда айниқса жинсий майл алоҳида ўрин тутди. Бундан ташқари, ёшлик танҳоликни ёқтириш ва одамовилик каби ёқимсиз хусусият билан фарқланади.

Еттинчи давр – етуқлик даврида ҳаётининг фаолиятнинг барча соҳаларида (меҳнатда, ижодиётда, ғамхўрликда пушт қолдиришда, тажриба узатиш ва бошқаларда) маҳсулдорлик туйғуси узлуксиз ҳамроҳ бўлади.

Саккизинчи давр – қарилик, инсон сифатида ўз бурчини удалай олганлигидан, турмушнинг кенг қамровилигидан қаноатланиш туйғулари билан характерланади. Салбий хусусият сифатида эса ҳаёт фаолиятдан ноумидлилиқ, кўнгил совуш туйғулари хос. Донолик, софлик, гуноҳлардан фориғ бўлиш уларга хос энг муҳим хусусиятлардир.

Француз психологи А.Валлон нуқтаи назарича ёш давлари қуйидаги босқичларга ажратилади:

Хомиланинг она қорнидаги даври;

Импульсив ҳаракат даври – туғилгандан 6 ойгача;

Эмоционал (ҳис-туйғу) даври – 6 ойликдан 1 ёшгача;

Сенсомотор (идрок билан ҳаракатнинг уйғунлашуви) даври – 1 ёшдан 3 ёшгача;

Персонологизм (шахсга айланиш) даври – 3 ёшдан 5 ёшгача;

Фарқлаш даври – 6 ёшдан 11 ёшгача;

Жинсий етилиш ва ўспиринлик даври – 12 ёшдан 18 ёшгача.

АДАБИЁТЛАР:

1. И.А.Каримов. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т 1997.
2. Н.М.Амосов. Преодоление старости. Москва, 1996.

3. В.Г.Асеев. Возрастная психология. Иркутск, 1989.
4. Э.Ғозиев. Ёш даврлар психологияси. Тошкент, 1996.
5. В.М.Каримова, Ф.А.Акромова. Психология. Тошкент, 2000.
6. Э.Ғозиев. Умумий психология. I-II том. Тошкент, 2002.
7. Ғозиев Э.Ғ. Психология (Ёш даврлар психологияси). Тошкент, 2002.
8. Ғозиев Э.Ғ. Дифференциал психофизиология. Тошкент, 1999.
9. Крайк Г. Психология развития. Москва, 2000.
10. Рўбалко Е.Ф. Возрастная и дифференциальная психология. Москва, 2001.
11. Голубева Э.А. Способности и индивидуальность. Москва, «Промитей», 1994.
12. Клаус Г. Дифференциальная психология обучения. Москва, «Прогресс», 1984.
13. Егорова М.С. Психология индивидуальнўх различий. Москва, 1997.
14. Теплов Б.М. Проблемў индивидуальнўх различий. Москва, 1986.
15. Брушлинский А.В. проблемў психологии субъекта. Москва, 1994.